

سیری در قانون ابن سینا

مجله نظام پزشکی

سال هشتم ، شماره ۱ ، صفحه ۷۴ ، ۱۳۶۰

دکتر ابراهیم مصلحی شاد *

کتاب قانون در طب : يك دائرة المعارف پزشکی است که در حدود يك میلیون کلمه داشته و مشهورترین اثر طبی ابن سینا (۴۲۸-۳۷۰ هـ . ق) است . قانون بعنوان « يك انجیل طبی » مدت ۷ قرن در دانشگاههای مهم اروپا تدریس شده و بیش از هزار طبی دیگر مورد توجه بوده است . قانون در قرن ۱۲ میلادی بوسیله گرارد کرمونائی^۱ در Toledo (طَلِیْطَلَه) به لاتین ترجمه شده است و پس از تجدید نظر بوسیله آندره آلپاگو^۲ در سال ۱۵۲۷ میلادی Canon medicinae در ونیز چاپ شده است .

قانون فقط در قرن ۱۶ میلادی در دوران پاراسلس در طول دو سال ۱۳ بار تجدید چاپ شده است . قانون علاوه بر زبان عبری و لاتین به زبان اردو (۱۹۳۰) و روسی (۱۹۵۴) و قسمتهائی از آن بزبانهای دیگر منجمله کتاب اول آن توسط دکتر مظهر شاه از اردو به انگلیسی (۱۹۶۶) ترجمه شده است .

ابن سینا در فلسفه و طب تابع مکتب یونان یعنی ارسطو و بقراط بوده است . وی در داروشناسی از دیسکوریدیس و در تشریح از جالینوس پیروی کرده است . ابن سینا تنها به جمع آوری و منظم کردن علوم طبیعی تا زمان خود نپرداخته ، بلکه نظریات و ملاحظات خود را بآن افزوده است .

قانون چنانکه از نام آن مستفاد میشود بر پایه استدلال ، منطق و اصول استوار است . این اثر شامل ۵ کتاب میباشد :

کتاب اول - درباره کلیات علم طب

کتاب دوم - درباره داروهای مفرد (Materia medica)

کتاب سوم - شرح بیماریهای داخلی و خارجی اعضاء بدن ، از سر تا پا

چندی شاپور یکی از مهمترین مراکز علوم و طب در جهان بشمار میرفت . در این دانشگاه طب یونانی - ایرانی و هندی تدریس میشد که در آن طب یونانی توفیق داشت . این دانشگاه در بارور کردن درخت طب اسلامی سهم بسزائی دارد ، چه در این مرکز علمی بود که فعالیت شدیدی در ترجمه آثار علمی و طبی بوجود آمد . مهمترین و موثرترین مترجمان آثار طبی ، حنین ابن اسحق عبادی (متولد ۱۹۲ هـ . ق) است . حنین قسمتی از آثار بقراط (منجمله فصول بقراط) ، کلیه آثار جالینوس و برخی از شروح وی بر آثار بقراط را ترجمه کرده است .

دوره شکوفائی طب اسلامی با تدوین آثار ارزنده ای آغاز میگردد . علی ابن ربین طبری کتاب « فردوس الحکمه » را تألیف کرده که نه تنها شامل طب بلکه دیگر رشته های علوم چون فلسفه ، نجوم و غیره است . بعد از طبری برجسته ترین چهره ابوبکر محمد زکریای رازی (۳۱۳-۲۵۱ هـ . ق) است که به « بزرگترین و اصیلترین پزشک اسلامی » معروف شده و کتاب « الحاوی » وی برخلاف قانون ابن سینا ، يك اثر تئوری و نظری نبوده ، بلکه مجموعه ای از تجربیات بالینی است . از اینرو رازی را بزرگترین طبیب تجربی در قرون وسطی نامیده اند . مهمترین و بنیادی ترین اثر رازی ، کتاب « الجدری والحصبه » نخستین رساله ایست که در تشخیص افتراقی سرخک و آبله نوشته شده است . بالاخره ، علی ابن عباس (متوفی ۴۸۳ هـ . ق) صاحب کتاب « کامل الصناعه الطیبیه » میباشد . این اثر طبی که جنبه عملی آن بر قانون برتر بوده است ، تا ظهور قانون ابن سینا از کتب درسی بشمار میرفته است .

* مرکز پزشکی هواپیمائی ملی ایران ، هما - تهران .

** Gerardus Cremonensis

*** Andreas Alpagus

طبیعت از حالت عادی بوجود میآید. ترکیب آن بستگی به علل مختلف دارد مانند هوا، تغذیه، آشامیدنیها، آب و هوا، مبارزه در مقابل بیماریها یعنی قطع علل خارجی را ابن سینا کافی نمیداند بلکه سعی میکند نارسائی اعضاء و نارسائی اخلاط بدن را رفع کند.

در مورد درمان، دستور پرهیز غذایی، هیدروتراپی (Hydrotherapy) نقش مهمی دارند: گرما، سرما، حمام داغ، استحمام، دارو و روان درمانی قسمتی از معالجات را تشکیل میدهد که او توجه کرده است.

در تشریح ابن سینا کاملاً تحت قیادت جالینوس نبوده، بلکه نظریات مستقلی ارائه داده است. وی در مورد مغز انسان مابین پوسته و لایه مغز تفاوت قائل بوده است. وی اولین کسی است که نه تنها انتهای دقیق ماهیچه‌های چشم را توصیف کرده، بلکه عمل آنها را از نظر فیزیولوژی شرح داده است. راجع به مردمک چشم میگوید: مردمک سالم در تاریکی باز میشود و در روشنائی تنگ میگردد؛ ابن سینا شبکه چشم را اتساع انتهائی عصب چشم دانسته است.

در کتاب قانون، بیماریهای بسیاری چون بیماریهای عفونی، ناراحتیهای متابولسم یا اختلالهای گردش خون بطور دقیق توصیف شده است. وی نوع فلج مرکزی صورت را از نوع محیطی آن تمیز داده است. ابن سینا علت سکنه را انسداد در مغز میدانست که به علت تغییرات خون یا انقباض رگهای خون تحت تأثیر مواد بیماریزائی است که منجر به کمخونی (Anemia) میشود و بالاخره وی علل مختلف زخه‌های معده را شرح داده و آنها را از اورام معده تشخیص افتراقی داده است.

ابن سینا پدیده‌هایی را که در اثر ابتلا به پبوك یا فیلاریامدین سیس (*Filaria medinensis*) عارض میشود، بسیار روشن توصیف کرده است. وی لوله گذاری حلق (Intubation) را در مورد تنگی حلق توصیه کرده است. در حالیکه در مورد تراکوتومی (Tracheotomy) فقط آنرا در حالات سخت و ناچار میجاز دانسته است.

بر طبق نظریه ابن سینا در مورد تشخیص دادن در رفتگی (Luxation) استخوان، عضو خسارت دیده را باید با عضو سالم مقایسه کرد. وی طریقه جا انداختن (Reposition) استخوان دنبالچهره از راه روده مستقیم توصیه کرده است. وی در مورد درمان در رفتگی مفصل شانه میگوید: اگر بیمار بچه یا فرد ضعیفی باشد باید استخوان بازو را بوسیله فشار مستقیم جا انداخت. در اشخاص قوی همان روشی بکار میرود که بوسیله بقراط شرح داده شده است.

کتاب چهارم - شرح بیماریهای عمومی که در رابطه با اعضاء خاصی نیستند.

کتاب پنجم - درباره ترکیب داروها (قرابادین) تعریف طب در قانون: طب دانشی است که بوسیله آن میتوان بر کیفیات تن آدمی آگاهی یافت. هدف آن فقط تندرستی در موقع سلامت و اعاده آن به هنگام بیماری است.

بنابراین ابن سینا به پیشگیری (Prophylaxy) توجه خاص مبذول داشته است. وی طب را بدو بخش تقسیم کرده است. طب نظری و طب عملی.

در وظائف الاعضاء: ابن سینا چون اسلاف خود معتقد به عناصر اربعه چون آب، هوا، خاک و آتش است و تذکر میدهد که باید از این کلمات معنای دیگری غیر از آنچه در مکالمه معمولی مستفاد میشود، استنباط کرد. وی چون جالینوس، خون، بلغم، صفرا و سودا را چهار خلط بدن میدانست که در نتیجه هضم مواد غذایی بوجود میآیند. غذا بوسیله رگهای روده جذب شده، وارد کبد میشود، کبد این مواد را پخته و دگرگون کرده و به اخلاط چهارگانه فوق تبدیل میکند. از امتزاج این چهار خلط، مزاج یا طبیعت بوجود میآید. این مواد با گردش خون به اعضاء بدن میروند و در اثر تغذیه بافتهای بدن رشد و نمو میشوند. ازدیاد یکی از این مواد سبب بیماری میشود و در اینحال مزاج متمایل بدان میگردد.

از اینرو مزاج گرم، مزاج سرد، مزاج خشک و مزاج تر در اشخاص بوجود میآید. اگر تعادل در هماهنگی این چهار خلط بهم بخورد پدیده‌های مختلفی ظاهر میشوند:

۱- علامت مزاج صغراوی - زرد شدن پوست، زبان، چشم، دهان، تهوع و سوزش معده.

۲- علامت مزاج خونی: سنگینی سر، کمی حواس، شیرینی دهان، سرخی رنگ بدن و ایجاد جوش در بدن.

۳- علامت مزاج بلغمی: سفیدی و نرمی پوست، جاری شدن بزاق فراوان، اختلاط هاضمه، احتیاج زیاد بخواب.

۴- علامت مزاج سوداوی: لاغری زیاد، سوزش معده، یاس و بدبینی، اندیشه‌های بد، سیاهی و غلظت خون.

بر طبق نظریه ابن سینا در اثر هضم، مواد مضره ایجاد میشوند که باید دفع شوند. دفع آنها از راه روده، کلیه‌ها، هوای تنفسی و منافذ پوست امکان پذیر است. در اثر ازدیاد این مواد بیماریهای مختلفی ظاهر میشوند. ابن سینا چون اسلاف خود، بیماری رادر اثر اختلال در توازن اخلاط چهارگانه میدانست (Humeral Pathology). ترتیب یا تغییرات مادی ترکیب اعضاء یا انحراف

بعضی از نظریات ابن سینا در رابطه با بهداشت هنوز بقوت و اعتبار خود باقیست:

تجربه نشان داده که ممکن است آب با مواد مضر مخلوط شود و سلامتی زبان وارد کند. از این رو وی آب باران را جهت آشامیدن توصیه میکند. بر طبق عقیده وی منزل باید از سمت شرقی ساخته شود تا باد شرقی گرم و پاکیزه داخل شود و خورشید صبحگاهی در داخل آن بتابد.

در روان شناسی: ابن سینا هر گونه رفتار غیر انسانی و خشن را با بیماران روانی انتقاد میکند و توصیه کرده است که از زنجیر بستن یا اذیت و آزار آنها خودداری شود و با آنها باید با ملایمت رفتار کرد و بجای زنجیر بستن، آنها را روی تخت، ملایم خوابانند. او تحریکات روانی را در اثر عدم تعادل نسبت اختلاط در مغز دانسته است.

در مامائی و بیماریهای اطفال: وقتی بچه بدنیا آمد، باید ناف او را بفاصله ۴ انگشت برید و بخش بریده را با یک پارچه تمیز بست. تن بچه باید با آب و نمک آندوده شود تا پوست سخت و نیرومند گردد. بهر ترتیبی ممکن است باید بچه پستان مادر را بگیرد، چون شیر مادر از هر غذای دیگر بهتر است، زیرا به غذائی که بچه در شکم مادر تغذیه میکند، شباهت دارد. اگر دایه مبتلا به بیماری چون اسهال یا بیوست شد و یا داروی خواب آور استعمال کرد، بهتر است دایه دیگری بچه را شیر دهد. در مورد شرایط دایه در قانون چنین آمده است. «بهترین دایه بین سن ۲۵-۳۵ سال است، او باید سالم، قوی و نه خیلی چاق و نه بسیار لاغر باشد او باید خوش رفتار و نه خشمگین، آندوهناک یا ترسو باشد، زیرا

روی بچه ای که شیر میدهد، اثر میگذارد.»

در داروشناسی: در قانون تقریباً از ۷۶۰ قلم دارو نام برده شده و آنها را از نظر فارما کولوژی توصیف کرده است. از داروهاییکه در درمان بیماریهای صغراوی بکار رفته است میتوان کاسنی، زرشک، تمبرهندی، شاه تره و رناس را نام برد. ابن سینا در داروشناسی تحت تأثیر دیسکوریدیس بوده است. وی در قانون از داروهاییکه نام میبرد که نزد یونانیها ناشناخته بوده است.

اساس فلسفه ابن سینا را در مورد بدن انسان، تعادل مزاجها، عناصر و طبیعت تشکیل میدهند. طبیعت بر اساس تعادل هر یک از اجزاء آنست. هر نوع غذا یا دارویی که مصرف شود میتواند به تقویت یا تخریب این تعادل کمک نماید. هر چه ما میخوریم روی سلامتی ما بیشتر از آنچه که ما فکر میکنیم اثر میگذارد. و این دلیلی است که چرا اسلام اولین مکتب طبی است که قسمت اعظم تعلیم خود را به پرهنیز غذائی اختصاص داده است. ابن سینا عقیده داشت که بین جسم و روح رابطه وجود دارد و اینکه هر کدام از آنها بر دیگری تأثیر میگذارد. وی شاید اولین کسی است که راجع به روان تنی (Psychosomatic) نوشته است. ابن سینا در مورد بیماریهای روانی به تلقین عقیده داشته (Suggestion) و از این طریق برخی از بیماران را درمان کرده است (Psychotherapy). از جمله در این مورد میگوید: «نبیغی للطیب ان یکون دائماً مبشراً بالصحه فان للعوارض النفسانیة تأثیرات عظیمة» بر پزشک است که بیماران را به بهبود بشارت دهد زیرا این عمل در بهتر نمودن عوارض روانی اثر شایانی دارد.

REFERENCES :

- ۱- الشیخ الرئیس ابوعلی الحسین ابن علی ابن سینا : القانون فی الطب : بیروت : دارصادر
- 2- Shah, Mazhar, H.: The general Principles of Avicenna's, Canon of medicine. Karachi. 1966.
- 3- Said, Hakim, M.: The Canon of Medicine. Paris. 1980.
- 4- Tayefeh - Mahmoudi, B.: Der persische Arzt und philosoph Avicenna (Ibn Sina). Düsseldorf. 1964.